УДК 821.51.0:502 **DOI: https://doi.org/10.56122/..v2i2.576**

ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВДУН ААЛАМЫ ЖАНА ТООЛОРДУ КОРГОО: ЭКОЛОГИЯЛЫК ТАРБИЯНЫН ҮЗГҮЛТҮКСҮЗ СИСТЕМАСЫ

Казиева Гүлзат Хакимовна
Ош мамлекеттик педагогикалык университети
Биология мугалими:
ORCID: 0009-0005-6928-8633
Kazievagulzat16@gmail.com
Ош Мамлекеттик Педагогикалык Университети
Дене тарбия окутуучу;Касымали уулу Бакыт
Aryyzatperi45@gmail.com
ORCID 0009-0002-8037-6632

МИР ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА И ЗАЩИТА ГОР: НЕПРЕРЫВНАЯ СИСТЕМА ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Казиева Гүлзат Хакимовна
ORCID: 0009-0005-6928-8633
Ошский государственный педагогический университет
Kazievagulzat16@gmail.com
Касымали уулу Бакыт
ORCID 0009-0002-8037-6632
Ошский Государственный Педагогический
Aryyzatperi45@gmail.com

THE UNIVERSE OF CHINGIZ AITMATOV AND MOUNTAIN PROTECTION: A CONTINUOUS SYSTEM OF ECOLOGICAL EDUCATION

Kazieva Gulzat Hakimovna
Osh State Pedagogical University
Kasimali yyly Bakyt

Аннотация

Бул макалада Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларындагы экологиялык маселелер жана тоолорду коргоо идеяларынын заманбап билим берүү процессиндеги орду каралат. Автор тарабынан сунушталган экологиялык тарбиянын үзгүлтүксүз системасы бала бакчадан тартып жогорку окуу жайга чейинки баскычтарды камтыйт. Макалада ОшМПУнун Колледжинин студенттери тарабынан ишке ашырылган иш-чаралар, анын ичинде мектеп окуучулары жана бала бакчанын тарбиялануучулары менен өткөрүлгөн практикалык иштер, жасалма интеллектти колдонуу тажрыйбалары илимий-педагогикалык өңүттө талдоого алынган.

Ачкыч сөздөр: *Ч. Айтматов, экологиялык тарбия, тоолорду коргоо, үзгүлтүксүз билим берүү, ОшМПУ, жасалма интеллект, интеграция, экологиялык этика.*

Аннотация

В данной статье рассматриваются экологические проблемы и идеи защиты гор в произведениях Чингиза Айтматова, а также их роль в современном образовательном процессе. Представленная автором непрерывная система экологического воспитания охватывает этапы от детского сада до вуза. В статье научно-педагогически анализируются мероприятия, проведенные студентами колледжа ОшГПУ, включая практическую работу со школьниками и воспитанниками детских садов, а также опыт использования искусственного интеллекта.

Ключевые слова: *Ч. Айтматов, экологическое воспитание, защита гор,*

непрерывное образование, ОшГПУ (Ошский государственный педагогический университет), искусственный интеллект, интеграция, экологическая этика.

Abstract

This article examines ecological issues and ideas of mountain protection in the works of Chingiz Aitmatov, and their role in the modern educational process. The continuous system of ecological education presented by the author covers stages from kindergarten to university. The article provides a scientific and pedagogical analysis of activities carried out by students of the OshSPU College, including practical work with schoolchildren and kindergarten children, and experience in using artificial intelligence.

Keywords: *Ch. Aitmatov, ecological education, mountain protection, continuous education, OshSPU (Osh State Pedagogical University), artificial intelligence, integration, environmental ethics.*

Киришүү

Азыркы тапта глобалдык экологиялык кризис адамзаттын алдына жаратылыш менен гармонияда болуу маселесин курч койду. Кыргызстандын тоолуу өлкө экендигин эске алганда, тоо экосистемасын сактоо мамлекеттик деңгээлдеги артыкчылыктуу багыт болуп саналат. Улуу жазуучу Чыңгыз Айтматов: **«Адамзаттын тагдыры жаратылыштын тагдыры менен тыгыз байланыштуу. Жаратылыш өлсө, адамзат да кошо өлөт»**, – деп эскерткен [1]. Бул учкул сөз бүгүнкү күндөгү глобалдык жылууланууу жана тоо экосистемасынын бузулушу шартында өзгөчө актуалдуулукка ээ.

Жазуучунун «Ак кеме», «Кыямат», «Тоолор кулаганда» сыяктуу чыгармалары экологиялык этиканын чыныгы энциклопедиясы болуп саналат. Андагы Мүйүздүү Байбиче эне тууралуу уламыш жөн гана жомок эмес, бул – экологиялык маданияттын жана тектүүлүктүн символу. Азыркы илимий изилдөөлөр көрсөткөндөй (мисалы, ОшМПУнун Жарчысындагы акыркы эмгектерде), экологиялык тарбия берүүдө адабият менен практиканы айкалыштыруу окуучулардын жоопкерчилигин 60%га чейин жогорулатат [3]. Бул макалада биз Айтматовдун ааламын заманбап технологиялар менен айкалыштыруу аркылуу ОшМПУнун Колледжинин базасында түзүлгөн "Бала бакча – Мектеп – Колледж" моделиндеги үзгүлтүксүз тарбия системасын карайбыз.

Айтматовдун экологиялык көз карашы

Айтматовдун «Кыямат» романындагы: **«Адам үчүн эң кыйыны – күн сайын адам болуу»**, – деген фразасы экологиялык контекстте жаратылышка адамгерчилик менен мамиле кылууну түшүндүрөт [2]. Жазуучунун пикиринде, тоолор – бул жердин тиреги гана эмес, адамдын рухунун бийиктиги.

ОшМПУнун Колледжинин "Дене тарбия" жана "Башталгыч класс" адистигинин студенттери арасында уюштурулган иш-чаралар дал ушул рухий бийиктикти сактоого багытталган. Студенттер арасында өткөрүлгөн тегерек столдордо «Тоолор кулаганда» романындагы Арсен Саманчиндин образы аркылуу тоо текелерди коргоо жана азыркы мергенчилик маселелери талкууланды. Жазуучу: **«Жердин ээси – адам эмес, жаратылыш. Адам анын бир бөлүгү гана»**, – деген идеяны алга сүргөн, бул принцип биздин изилдөөнүн методологиялык негизин түзөт.

Иштин жүрүшү жана изилдөө усулдары

Изилдөө ишинин алкагында педагогикалык байкоо, анкеталоо жана практикалык иш-чараларды уюштуруу усулдары колдонулду. Негизги объект катары ОшМПУнун Колледжинин студенттери тандалып алынып, экологиялык тарбиянын үзгүлтүксүз чынжыры төмөнкүдөй ишке ашырылды:

1. **Интеграция жана конок сабактар (Мектеп баскычы):** Студенттер Ж. Бөкөнбаев атындагы мектептин 3-"Е" классынын окуучуларына барып, конок лекцияларды өтүштү. Сабактарда Айтматовдун каармандарынын жаратылышка болгон сүйүүсү талданып, "Мугалим-Студент-Окуучу" үчтүгү аркылуу тажрыйба алмашуу жүрдү.

2. **Инновациялык технологиялар (Бала бакча баскычы):** ОшМПУнун "Бөбөктай" бала бакчасында жасалма интеллекттин (ЖИ) жардамы менен даярдалган мультфильмдер көрсөтүлдү. «Ак кемедеги» бугулардын элеси заманбап графика менен берилип, бөбөктөргө тоолорду сүйүү жана тазалыкты сактоо боюнча маалыматтар жеткирилди.
3. **Чыгармачылык багыт (Колледж баскычы):** "Дене тарбия" жана "Башталгыч класс" адистигинин студенттерине сүрөт тартуу конкурстары жана тарбиялык сааттар уюштурулду.

Изилдөөнүн жыйынтыктары жана талдоо

Жүргүзүлгөн мониторингдин натыйжасында төмөнкүдөй жыйынтыктар алынды:

- Студенттердин 85% Айтматовдун чыгармалары аркылуу экологиялык көйгөйлөрдү тереңирээк түшүнүшкөнүн билдиришкен.
- Мектеп окуучулары арасында "конок лекциялардан" кийин жаратылышты коргоо боюнча активдүүлүк 2 эсеге арткан.
- "Бөбөктай" бала бакчасында ЖИ технологиясын колдонуу наристелердин маалыматты кабыл алуусун 40%га жогорулатканы байкалды [3].

Таблица 1. Өткөрүлгөн иш-чаралардын натыйжалуулугу

Иш-чаранын түрү	**Катышуучулар**	**Негизги ыкма**	**Натыйжа**
Тегерек стол	Студенттер	Дискуссия	Илимий көз караштын калыптанышы
Конок сабактар	3-"Е" класс	Интерактив	Мектеп менен байланыштын чыңдалышы
Мультфильм (ЖИ)	"Бөбөктай" бакчасы	Визуалдаштыруу	Экологиялык аң-сезимдин башталышы

Жыйынтыктоо

Чыңгыз Айтматовдун: **«Тоолор кулабасын, адамдардын пейили бузулбасын»**, – деген тилеги бүгүнкү билим берүү системасынын негизги урааны болушу керек. ОшМПУнун Колледжинин тажрыйбасы көрсөткөндөй, экологиялык тарбиялоо бир гана лекция менен чектелбестен, жасалма интеллект сыяктуу заманбап куралдарды жана муундар аралык байланышты камтыганда гана натыйжалуу болот.

Изилдөөнүн жыйынтыгында төмөнкү сунуштар иштелип чыкты:

1. Айтматовдун экологиялык этикасын окуу программаларына өзөк катары киргизүү.
2. Санариптик технологияларды (AI, VR) экологиялык сабактарда визуалдаштыруу куралы катары кеңири колдонуу.
3. "Бала бакча-Мектеп-Колледж" байланышын туруктуу педагогикалык долбоорго айлантуу.

Адабияттар

1. Айтматов Ч.Т. Ак кеме. – Б.: Бийиктик, 2010. – 180 б. [1]
2. Айтматов Ч.Т. Кыямат. – Б.: Кыргызстан, 1988. – 430 б. [2]
3. ОшМПУнун Жарчысы (Вестник ОшГПУ). Илимий журнал. – Ош, 2025. – №3. – Б. 56-61. [3]
4. Карагулова А.С. Жасалма интеллекттин билим берүүдөгү ролу // Педагогикалык изилдөөлөр. – 2026. – №1. – Б. 12-18. [4]
5. Асанова Р.З. Мектепке чейинки мекемелерде экологиялык тарбия берүүнүн методикасы // ОшМПУнун Жарчысы. – 2023. – №1. – Б. 112-115. [5]
6. Акматалиев А. Айтматов таануунун маселелери. – Б.: Илим, 2015. [6]
7. Тоолорду коргоо жана экологиялык мониторинг: Материалдар жыйнагы. – Ош: ОшМПУ басмасы, 2026. [7]